

08.12.2023: xəbər

Article by Head of Political Sciences and Philosophy Department in "Türk Yurdu" Journal

The head of the Political Sciences and Philosophy Department, Dr. Orkhan Valiyev, has authored an article entitled "Türkiye-Azerbaijan Relations during the Republic Period," published in the special issue (December 2023, number 436) of the "Türk Yurdu" journal focusing on "Turkish Foreign Policy in the 100th Year of the Republic". Note that, the journal has been in operation since 1911.

In this article, Dr.Valiyev provides insights into the historical stages of relations between the two countries, including the Caucasus Islamic Army, the post-Republic era, the Cold War period, the era of independence, the Karabakh victory, and the Shusha declaration. The author concludes that, with the signing of the Karabakh victory and the Shusha declaration, the relationship between the two countries has transitioned into a stage of institutionalization.

<https://www.turkyurdu.com.tr/dergi-detay.php?id=529>

Siyasi elmlər və fəlsəfə departamentinin müdirinin məqaləsi "Türk Yurdu" jurnalında

Siyasi elmlər və fəlsəfə departamentinin müdiri Dr. Orxan Vəliyevin 1911-ci ildən fəaliyyət göstərən "Türk Yurdu" jurnalının Türkiyə Respublikasının 100 illiyinə həsr edilmiş "Respublikanın 100-cü ilində Türk xarici siyasəti" adlı xüsusi nömrəsində (dekabr 2023, sayı 436) "Respublika dövründə Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri" mövzusunda məqaləsi dərc olunmuşdur.

Dr. Vəliyev məqaləsində iki ölkə münasibətlərinin Qafqaz İslam Ordusu, Cümhuriyyət sonrası, Soyuq müharibə dövrü, müstəqillik dövrü, Qarabağ zəfəri və Şuşa bəyannaməsi mərhələlərini şərh etmişdir. Müəllifin məqalədə gəldiyi nəticəyə görə, Qarabağ zəfəri və Şuşa bəyannaməsinin imzalanması ilə iki ölkə arasındakı münasibətlər institutlaşma mərhələsinə daxil olmuşdur.

<https://www.turkyurdu.com.tr/dergi-detay.php?id=529>

TÜRK YURDU

ARALIK 2023 • YIL 112 • SAYI 436 • FİYAT 100 TL

DÜNYALAR ARASINDA, DÜNYAMIZIN PEŞİNDE:
CUMHURİYETİMİZİN 100. YILINDA
TÜRK DIŞ POLİTİKASI

milli hareketi Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir (Valiyev, 2020b, s. 200-212). Ercüme, iki ülke arasında ilişkilerin inşa edilebilmesi için devletlerin varlığı gerekmektedir. Bu doğrultuda her ne kadar kısa süre yaşamış olsa da ilk modern Azerbaycan devleti olma özelliğine sahip Azerbaycan Cumhuriyeti Kafkas İslam Ordusu'nun hareketi neticesinde Osmanlı (Türkiye) ile kurumsal ilişkilerin temelini atmıştır.

Malum olduğu üzere 1917 Devrimi sonrasında Güney Kafkasya'nın üç halkı ortak politik yapılarını oluşturmaya çalışsalar da tarihsel nedenler ve dışardan müdahaleler, kurulan yapının sürdürülmesini imkânsız kılmıştır. Gelişmeler doğrultusunda Azerbaycan Millî Şurası 28 Mayıs 1918'de başkent olması düşünülen Bakü'nün illegal altında bulunması hasebiyle cumhuriyeti Tiflis'te ilan etmiştir. Uzun süren Çarlık sömürge idaresi Azerbaycan Türkleri'nin devlet geleceğini kesintiye uğratmıştır. Bu durum genç cumhuriyetin nitelikli ve hazırlıklı nizami ordu kurulum sürecini zora sokmuştur. Elbette cumhuriyet iki sene gibi kısa süreye rağmen modern Azerbaycan ordusunun temellerini atmıştır. Ancak Bakü'nün işgalden kurtarılması doğrultusunda destek ihtiyacı hasıl olmuştur. Dolayısıyla Bakü'nün işgalden kurtarılması için kendi ordularının yanı sıra nizami bir orduyun desteğine ihtiyaç olmuştur. Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu'nun varlığı bu anlamda askerî geleceği, tecrübesi kesintiye uğramış bir ulusun kendi toprağında egemenliğini tesis etme yolundaki mücadeleden etkili olmuştur. Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan'a destek için gönderilmesi Azerbaycan ve Türkiye arasındaki siyasi, askeri ilişkinin modern başlangıcı olarak görülebilir. Daha açık bir ifade ile iki ülke arasındaki münasebelerin milli zeminde yürütülmesine ilişkin mihenk taş olarak kabul edilebilir. Zira on dokuzuncu yüzyıl itibarıyla Azerbaycan aydınları Milliyetçi (Türkçü) kaygılar başta olmak üzere Çarlık Rusya'sından Osmanlı'ya okumak veya başka vesilelerle iltica etmeye başlamışlardır. Kafkas İslam Ordusu'nun Kafkasya'ya gelişini kurumsal iş birliğini başlatmıştır. Buna mukabil siyasi haritada değişikliği neden olacak Birinci Cihan Harbi Osmanlı Devleti'nin sonuna getirmiş; savaş sonrasında vuku bulan anlaşma gereği Kafkas İslam Ordusu Azerbaycan'ı

terk etmek durumunda kalmıştır.

Kafkas İslam Ordusu'nun kısa süre dahi olsa Azerbaycan'da bulunması modern ilişkilerin başlangıç safhası olarak görülebilir. Öte yandan Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin iki emgen devletin ilişkileri olduğu görülecektir. Halbuki Güney Kafkasya'da o tarihlerde oluşacak Ermenistan başbakanlığına ilişkin itaate itaat altında olmuştur. Öte yandan, Bakü'nün işgalden kurtarılmasında Kafkas İslam Ordusu'nun yadsınamaz bir desteği olmuştur ve bugün dahi Kafkas İslam Ordusu Bakü'nün kuruluş kutlamalarının ana temalarından olmayı devam etmektedir.

Cumhuriyet Sonrası: Azerbaycanlı Muhacirler

1917 Devrimi Azerbaycan için kendi kaderini tayin imkânını mümkün kılmış ve Azerbaycan Millî Şurası cumhuriyeti ilan etmiştir. Cumhuriyet kendi varlığını korumak ve tanıtmak için Vercsay'a delegasyon göndermiştir. Ancak bilindiği üzere dönemün siyasi şartları ve bağlamı genç Azerbaycan Cumhuriyeti'nin savaşta kazandıktan sonra uluslararası hukuk tarafından tanınmasını mümkün kılmamıştır. Dolayısıyla 28 Mayıs 1918'de ilan edilen cumhuriyet 23 ay sonra 28 Nisan 1920'de Bakü'nün işgaliyle son bulmuştur. İşgalden sonra kurucu elit ve aydınların önemli bir kısmı Türkiye'ye göç etmişlerdir. Böylelikle Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde Azerbaycanlı muhacirlerin dönemi başlamıştır. Cumhuriyeti ilan eden Millî Şura'nın başında olan Mehmet Emin Resulzade bunların başında gelmiştir. Bunun yanı sıra daha önceden Türkiye'ye yerleşmiş ve yeni Türk devletinin kurulmasında bilfiil hizmetlerde bulunmuş aydınlar da olmuştur. Bunlar arasında Türk milliyetçiliği fikrinin filizlenmesinde öncü isimlerden olmuş Ali Bey Hüseyinzade ve siyasete de girerek cumhuriyetin inşasında belirleyici katkılar olmuş Şuşalı (Karabağ) Ahmet Ağaoğlu'nun isimleri zikredilebilir. Daha nice ismi zikredilmeyen Azerbaycan devlet adamı ve aydını Azerbaycan Cumhuriyeti'nin işgalden sonra Anadolu'ya göç etmiş ve yeni Türkiye'nin inşasında önemli katkılar sunmuşlardır. Akademide Prof. Dr. Ahmet Cabaşoğlu gibi önemli aydınlar da yerini almış; yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne katkı sunmakla

beraber Azerbaycan davasına da hizmet etmeyi ihmal etmemişlerdir. Bu hususta Mehmet Emin Resulzade'nin bilhassa yazı hayatını vurgulamak gerekmektedir. Zira muhacirlik yıllarında çeşitli yayın organlarında kendi deyimleriyle "Azerbaycan Davası"na ilişkin düzinelere makale yazmış; demek kurmuştur. Dolayısıyla işgale rağmen Anadolu'ya göç etmiş cumhuriyet kurucuları, aydınlar Türkiye'de bir anlamda iki ülke arasındaki ilişkilerle hizmet etmişlerdir. Bu doğrultuda bu dönemde iki ülke arasında doğrudan fiziki ilişkiler mümkün olmasa da Azerbaycanlı muhacirler iki ülke arasındaki ilişkilerin elçileri olarak çalışmışlardır. Nitekim Sovyetler dağıldıktan sonra muhacirlerin katkısı gün yüzüne çıkmıştır.

Soğuk Savaş Dönemi: Sessizlik

ABD'nin Japonya'ya attığı atom bombalarından sonra İkinci Cihan Harbi'nin bitmesi ve barış anlaşmasının imzalanması insanlık adına bir umut olmuştur. Ancak ABD ve Sovyetler arasındaki anlaşmazlık dünyayı iki kutuplu bir evreye itmiştir. Türkiye rasyonel ve pragmatik bir söylem ve stratejiye sadık kalmış ve İkinci Savaş doğrudan katılmamıştır. Buna rağmen Soğuk Savaş, dünyanın geri kalanını olduğu gibi Türkiye'yi de seçim yapmaya itmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti İstiklal Harbi'nde kazanılmış tarihi bir zaferin sonucunda geleceğe uygun olarak başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere askerler tarafından kurulmuş modern bir birikimini tüketmek durumunda kalmıştır. O nedenle gerek İkinci Cihan Harbi'nde gerekse de Soğuk Savaş döneminde ihtiyatlı/dengeli dış politika Türk Hariciyesi'nin önceliği olmuştur. Öte yandan, İkinci Cihan Harbi ve Soğuk Savaş dönemi Azerbaycan'da Sovyet sömürgecinin kurumsal bir kimliğe büründüğü dönem olmuştur. Öyle ki 1930'ların sonlarından itibaren Moskova edebiyat başta olmak üzere, milli yaklaşımları ortadan kaldırmak için aydınları karşı kitlesel baskı/kıym politikası uygulamıştır.

Bilindiği üzere Soğuk Savaş dönemi dünyayı iki kutuplu bir evreye sürüklemiş ve dünyanın geri kalanını "ya...ya da" prensibine zorlamıştır. Azerbaycan'ın da yetmiş yıl sömürgeci altında yaşadığı Sovyet rejimi tam anlamıyla kapalı devre bir sistem kurmuştur. Öyle ki Sovyet Ermenis-

tan'ında yaşayan Azerbaycan Türkleri'nin dahi Türkiye ile ilişkilerini engelleyebilmek için sınırda sert politika uygulanmıştır. Bütün birikimini ve insan kaynağını İstiklal Harbi'nde harcıyan Türkiye gerek İkinci Cihan Harbi'nde gerekse Soğuk Savaş yıllarında proaktif bir dış siyaset izlemeye meraklı olamamıştır. Elbette Kobris gibi ulusal çıkarları doğrudan ilgilendiren meselelerde tüm zorluk ve tehditlere rağmen belirli politik adımlar atılmış; kararlar alınmıştır. Bilhassa İkinci Cihan Harbi'nden sonra Türkiye iki kutuptan birini terche zorlanmıştır. Daha açık bir ifadeyle Sovyetlere karşı direnci oluşturmak isteyen Türkiye NATO askeri teşkilatına üye olmuştur.

Malum olduğu üzere birinci Azerbaycan Cumhuriyeti tarihte ilk modern Azerbaycan devleti olarak yerini almıştır. Cumhuriyetin en önemli kazanımı olan istiklal, kendi kaderini tayin tecrübesi Azerbaycan'a Sovyet bünyesinde sınırlı da olsa otonomi bir statü kazandırmıştır. Ancak bu otonomi Sovyetler dahilinde ekonomik, kültürel işbirliğinden öteye gitmemiştir. O nedenle Soğuk Savaş döneminde Türkiye-Azerbaycan ilişkisini "sessizlik" bağlamında kavramsallaştırmak mümkündür.

Bağımsızlık ve İşgal Yıllarında İlişkiler: Coşku ve Mücadele

Bilindiği üzere 1980'lerin sonundan itibaren milliyetçilik tekrardan sahneye çıkmış ve küresel kendi kaderini tayin hareketlerinin lokomotivi haline gelmiştir. Öyle ki liberalizmin kesin zaferinin sonucu olarak tarihin sonu tezleri tekrar gündeme gelmiştir. Hülasa yükselen milliyetçilik Sovyetler'in sonunu getirmiş; sömürge altındaki halklar için yeniden kendi kaderini tayin imkânını doğurmuştur. Sovyetlerin dağılması sonucunda yirminci yüzyıl başlarında Ali Bey Hüseyinzade, Mehmet Emin Resulzade, Ahmet Ağaoğlu gibi aydınların Türk âlemi (Türk dünyası) arzusunun gerçekleştirilmesinde öndeki "Demir Perde" ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla Sovyetlerin kendi feshini ilan etmesi bağımsız Türk devletlerinin doğmasını olanağı kılmıştır. Hülasa Sovyetlerin ilgası yeni bağımsız Türk devletlerini doğurmuştur. Anlaşılacağı üzere hem Türkiye hem de bilhassa Azerbaycan'da olmak suretiyle millî yaşadığı Sovyet rejimi tam anlamıyla kapalı devre coşku bu dönem siyasetine yön vermiştir. Öte

yandan bahse konu dönemde ne Türkiye Türk dünyasına öncülük edebilecek donanma sahip olmuş ne de genç Türk cumhuriyetleri bölgesi bir oluşumda yer alma iradesini gösterebilmişlerdir. Azerbaycan 1980'lerin sonundan itibaren yükselen milliyetçilik ve bağımsızlık duygusu sayesinde Türkiye'yle ilişkilerinde yeni bir safhaya geçmiştir. Bağımsızlığa götürülen süreçte verilen mücadele, politik söylem uzun vadede Türk dünyasına ilişkin ideolojik altyapının inşası olarak görülebilir. Ancak bu politika iktidarda geldiğinde siyasetin mümkün olana dair karar verme sanatı olduğu gerçeği gözardı ettiği için siyasal başarısızlığa yüzleşmiştir.

Azerbaycan'ın bağımsızlığı belirli coğrafya neden olmasın karşın, Azerbaycan topraklarının belirli bir kısmının Ermeni güçlerce işgal edilmesi ilişkileri farklı bir bağlama oturtmuştur. Takiben Haydar Aliyev'in çabaları sonucunda imzalanan ve literatüre "Asın Anlaşması" olarak dahil edilen petrol anlaşması bağımsızlık sonrası Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin çerçevesini belirlemiştir. Böylelikle bağımsızlık sonrasında coğrafya başlayan ikili ilişkiler bilhassa Azerbaycan topraklarının belirli kısmının işgal edilmesiyle mücadeleyle devam etmiştir. Dolayısıyla Birinci Karabağ Savaşı ve işgal bağımsızlık sonrası iki ülke arasındaki ilişkilerin yönünü belirlemiş ve Türkiye her platformda Azerbaycan'ın uluslararası hukuka uygun taleplerini savunmuş ve desteklemiştir. Bu doğrultuda Ermenistan'la sınır kapıları işgal son bulana ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü tamına kadar kapatılmıştır. Türkiye ve Azerbaycan bu çerçevede çeşitli stratejiler geliştirmiştir.

Karabağ Zaferi ve Şuşa Beyannamesi: Kurumsallaşma Dönemi

İkinci Karabağ Savaşı ve zafer Güney Kafkasya'daki iki aşırı siyasal oluşumu sarsmış ve değişime zorlamıştır. Oyle ki hem güçlü NATO ülkesi hem de Türk Devletler Teşkilatı'nın belirleyici güçlerinden olan Türkiye bölgesi geri dönmüştür. Bu doğrultuda Cumhuriyet dönemi Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin zirve noktasının Karabağ zaferinden sonra gerçekleşmeye başladığını söylemek mümkündür.

İkinci Karabağ Savaşı hem Azerbaycan hem Türkiye'nin egidümlü politika yürütme bece-

risini test etmiştir. Bunun yanı sıra Azerbaycan askeriyesinin taktik ve stratejik gelişimi, Türk savunma sanayisinin üretim kapasitesinin gelişme düzeyini de uluslararası kamuoyuna göstermesi bakımından önem arz etmektedir. İkinci Karabağ Savaşı'yla topraklarını işgalden kurtaran Azerbaycan 1828 Türkmençay'da kesinliğe kavuşmuş olan egemenlik sorununu çözmüştür. Bu anlamda Azerbaycan'ın artık oturmuş bir devlet refleksiyle hareket edebilme kabiliyeti kazanmış olduğunu söylemek mümkündür. Oyle ki yeni ve güçlü Azerbaycan Türkiye için de önemli bir müttefik olarak doğmuştur. Böylesi bir müttefikin doğmasında elbette Türkiye'nin katkısı da yadsınmaz. Böylelikle iki Türk devleti Avrasya üzerinde yer bulması öngörülen değişikliklere karşı Türk dış politikasını örgütledebilmektedir. Nitekim 90'lı yıllardan itibaren konuşulan Türk Devletler Teşkilatı Azerbaycan ve Türkiye'nin öncülüğünde merkezi İstanbul olmak suretiyle tesis edilmiştir. Bu sürecin belirleyici ve umut verici noktası teşkilatın ekonomik, finansal altyapısının inşasının üye devletlerin önceliğinde olmasıdır.

Zaferin ikili ilişkilerde bir diğer yansıması Şuşa Beyannamesi'nin imzalanması ve her iki ülkenin parlamentosunda onaylanmasıdır. Zira Şuşa Beyannamesi ikili ilişkilerin kurumsallaşmasına katkı sunmakla beraber bölgede ekonomik, güvenlik, askerî ve konularda Türkiye ve Azerbaycan'ın egidümlü refleks gösterme imkanı ve kabiliyetini de zorunlu kılmıştır.

Bu sürecin sonucunda Türk dünyasının Türkiye ve Azerbaycan'ın öncülüğünde şahlanış dönemini yaşadığını gerektelendirme mümkündür. Zira TDT'nin ekonomik altyapısının inşası da dâhil olmak üzere kurumsal kimliğe kavuşması, geçtiğimiz yüzyılın başlarından itibaren kimi çevrelerce romantik bir fikir olarak kabul edilen Türk dünyasının ekonomi-politiğinin oluşumunu göstermektedir. Bu anlamıyla Türk dünyasının TDT'nin varlığıyla yeni oluşmakta olan nicaret yolunda kurumsal bir varlık gösterebilmektedir. Bununla beraber TDT'nin ekonomik altyapısının, ortak tarih bilincinin daha yolun başında olduğunu; müşterek askerî gücünün ise henüz oluşmadığını dikkate almak gerekmektedir.

Sonuç

Karabağ'da Azerbaycan'ın zaferini sadece toprak bütünlüğünün sağlanması ve egemenlik sorununun çözülmesi olarak görmemek lazımdır. Zira İkinci Karabağ Savaşı başta Türkiye-Azerbaycan olmak üzere Türk devletleri arasındaki ilişkilerin kurumsallaşmasına da katkı sağlamıştır. Türkiye-Azerbaycan arasında imzalanan Şuşa Beyannamesi Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin savaş sonrası dönemde derinleşerek devam edeceğine işaret etmektedir. Zira Azerbaycan savaşın son devletin, bilhassa ordunun yeniden inşasında Türkiye'nin tecrübesinden yararlanmaktadır. Dolayısıyla Birinci Azerbaycan Cumhuriyeti ve Kafkas İslam Ordusu'nun başlatıldığı süreç Karabağ Zaferi'yle yeni ve farklı bir evreye ulaşmıştır.

Kaynakça

Akçura, Yusuf. (2020). *Üç Tarz-ı Siyaset*. İstanbul: Örüken Neşriyat.

Valiyev, Orkhan. (2020a). "Milletini ve Devletini Arayan Bir Etnik Grup: Azerbaycan Örneği (1850-1920)." *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 6 (1): 1-15.

Valiyev, Orkhan. (2020b). *Azerbaycan'da Milliyetçilik*. Ankara: Türkiye Notları Yayınevi.

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE- AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

Orkhan Valiyev*

Giriş

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri siyaset kuru-
munca "bir millet iki devlet" kodlamasıyla gün-
demde tutulmuşsa da akademik araştırmalar
siyasete paralel devam edememiştir. O nedenle
iki ülkenin birbirini tanımada belirli boşluk-
ların olduğunu itiraf etmek gerekmektedir. Söz
gelimi, Türk akademisinde Azerbaycan siyasi
düşüncesi, siyasi hayatı, siyasi tarihi vs. dersler
okutulmadığı gibi Azerbaycan üniversitelerinde
de benzer sorunların olduğunu gözlemek
mümkündür. Bilhassa Karabağ zaferinden son-
ra akademik ilişkilerin farklı bir boyut kazandığı
gözlemlenmektedir.

Bu çalışmada Türkiye-Azerbaycan ilişkileri;
"Kafkas İslam Ordusu: Başlangıç", "Cumhuri-
yet Sonrası: Azerbaycanlı Muhacirler", "Soğuk
Savaşı Dönemi: Sessizlik", "Bağımsızlık: Ba-
ğımsızlık ve "İşgal Yıllarında İlişkiler: Coşku ve
Mücadele", "Karabağ Zaferi" ve "Şuşa Beyanna-
mesi: Kurumsallaşma Dönemi" başlıklarıyla ele
alınmıştır.

Kafkas İslam Ordusu: Başlangıç

On dokuzuncu yüzyıl modern dünyanın siya-
sal inşa süreci olarak görülebilir. Zira ulus dev-
letlerin kitlesel doğumu on dokuzuncu yüzyılda
vuku bulmuştur. O nedenle milliyetçiliğin doğu-
şundan bahsedilirken on dokuzuncu yüzyıl bir
bütün olarak dikkate alınmaktadır. Bu makale-
nin ana konusu olan Türkiye (Osmanlı) ve Azer-
baycan, on dokuzuncu yüzyılı farklı bağlamlarda
olmak suretiyle modernleşmeyle geçirmişlerdir.
Osmanlı Devleti on dokuzuncu yüzyıl sonu ve
yirminci yüzyıl başlarında siyasi ve doktrinal
parçalanmayı önlemek için Yusuf Akçura'nın
Türkçülüğün manifestosu niteliği taşıyan *Üç
Tarz-ı Siyaseti*'nde ifade ettiği üzere Batı'dan is-
tifade suretiyle üç siyaset geliştirmiştir (Akçura,
2020, s. 75). Buna mukabil Azerbaycan aynı ta-
rihlerde önce 1805 Kürekçay Antlaşması; 1813
Gülüstan ve nihayet 1828 Türkmençay antlaş-
malarıyla İran ve Rusya arasında parçalanmış,
Azerbaycan'ın sömürge olma süreci başlamıştı.
Dolayısıyla Azerbaycan'ın modernleşme süreci
başlangıçta sömürgeleikten kurtulma şeklindeki
politik ihtiyacı doğrultusunda gelişmiştir (Va-
liyev, 2020a, s. 7, 8). Süreç Azerbaycan'ı kendi
kaderini tayine doğru götürmüş ve Azerbaycan

* Dr. Öğr. Üyesi, Hazar Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve
Felsefe Bölümü, Bakü, Azerbaycan
ovaliyev@khazar.org